

MARTIN AZPILKUETA
«Doctor Navarrus» eritxona (1486-1585)

Erroman, 1585ko bagillaren ogetan batean, il zan Martin Azpilkueta, Doctor Navarrus izenaz kristiñau-erria guztian oso ezaguna zan jakitun andia. Larogeta amalau urte zituen. Gorpuzti egunaren zortzian zan. Goizean egun atan egin oi zan eliz-inguruan, urtero lez, ez eban gelditu nai izan gure Jauna urre ditzirazko ontzi barruan bere eskuetan eroan barik, zarraren zarez oiñak erdi alderoka ebilkiozan baiña. Etxera danean, zora-bioak buruan eta bola-larriak asmau ditu. Azkenengo ordua etorri jakola igarrita, elcizakoak emon deutsoez. Gero, berak eskatuta Joanen Ebanjelioko Pasiñoa irakurri dakiola gura izan dau. Arako Jesusek Anas-i esandako berbetara eldu dira: «Nik mundu guztiaren aurrean itz egin dot beti eta ez dot inoren ixillik erakutsi ezer». Eta berak gelditzeko agindu eta berba orreik astiro astiro barriro esanda, ixillik gelditu da betiko. Aurten izan dira lareun urte ori jazo zanetik.

Ogei urte erioazan Erroman, eta jakitunen artean ain ezagun bazan bere jakituriaz ez zan ez-ezagun goiko ta bekoen artean bere santutasunaz eta eskuzabalaz. Erromak gitxitan ezagutu ei eban gizaldi atan arena lango illetarik, ainbeste lagun gorpu baten aurrean ain biotz beroz otoitz egiten.

Idatzi zituen liburuak, ainbeste bidar argitaratuak mundu

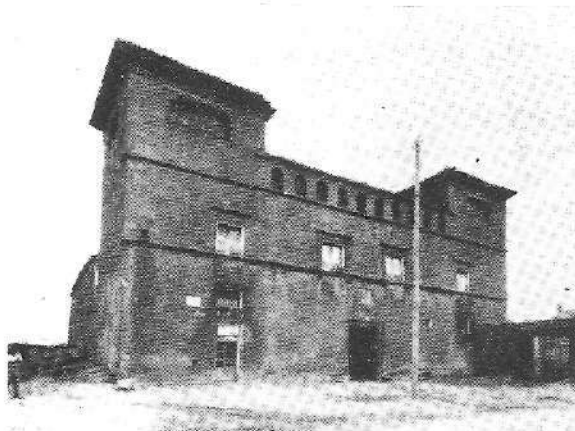
gutzira zabaldu eban gizon jakitun eta lege zuzenen maisu andi zan onen izena. Eta mundu guztiak autortzen eban jakitunaren jatorria. Euskal-abizena, Azpilkueta, ezin ondo ikasi eta agotan ezin ondo artuz, *Doctor Navarrus* esaten eutsoen eta kitu. Naparroako semea zan, ain zuzen, Frantzisko Xabier santua andiaren senidea. Napartar garbi garbia dogu, gaiñera, gaur be euskaldun irauten dauan Baztan aldean sustraiak zituena: Baztango Azpilkuetatik etorren aitarren alderik eta Jauregiza etxetik, amarenetik.

Ume-umetatik eleizgizon eta Eleizarako ikasten (1492-1515)

Baztandik naparroan zear asko zabaldu ziran bai Azpilkuetatarrak eta bai Jauregizartarrak. Martin Azpilkueta eta Maria Jauregizar Barasoain alkartuko ziran ezkontzaz eta gure Martin onen gurasoak izango dira. Martin Barasoainen etorri jaken mundura 1492ko Abenduaren 13, Santa Luzia egunean. Barasoingo etxea andiki etxea zan, Naparroako errege-biderik andienari eutsala egoana, errege eta beste andiki askori bidez joiazala ostatu emona, urte areitan eta geroagokoetan.

Azpilkueta jaunaren etxea orduko armaz, arkabuz, ezpata, erredola eta abarrez ondo beterik egoan. Aldi gogor eta latzak ziran areik. Burruka ta gerra-otsak noiz-nai entzuten ziran orduan. Martin umetxoak, kozkortzen asi zaneko, gerrarako armarik asko ikusiko dau bere begien aurrean etxe aretan; baiña berari gerrarako barik, beste bizimodu baterako gogoa sartuko jako barruan. Txiki-txikitarik eleiz-gizon egingo da. Sendotzako sakramentua artu eban egunean berean egin eban Iruñeko Gotzainak eleizgizon, buruko koroidun. Orain siñistu be ezin giñei, baiña Trentoko Kontzilio aurreko oiturretan ez zan ori ezin egiña. Eta orrek koroidunari eskubidea emoten eutsan eleizkarguen bat artu eta bere irabaziak jasoteko. Nagusi egin zanean, Martiñek ez eban ori ondo ikusi, baiña umetan ez eutson eskubide orri muziñik egingo. Beraz, latin ikasten asi zan eta bai eleiz-gizonen latiñezko otoitzak egiten be, bederatzi urte zituaneko.

Gramatika etxean, ikasi du, baiña urrengo ikasketak egiteko, or bialtzen dabe Gaztelako lurraldeetan sartu eta Alkalairaino, Filosofia eta Teologia ikasteko, amar urtedun mutilla. Ikasketok amaitu eta amazortzi urte zituala, beste erbesteraldi bat, 1510, Frantziako Tolosara joateko, an eleiz-legeak eta giza-legeak ikastera. Emen egingo da gizon. Berak bein idatzi ebanez, Naparroan ikasi eban gramatika, Gaztela Barriak eskolatu eban (filosofia eta teologia irakatsi) eta Galiak (Frantziak) gizon egin (gizonen arteko artu-emonetako legeetan jakitun egin).

Martin Azpilkuetaren etxea

Frantziako Tolosan artuko dau abadegintza eta lenengo Mezea ospatu, baiña ixillecan, etxeoatitik aita eta anai bi besterik lagun ez dituela. Alan nai izan dau berak. Naparroa ez zan bizi orduan jai andirik egiteko giroan, Alkalako urteetan ikasi dau berak zezenketa eta jai zaratatsuai iguin artzen. Eta zetako errikorik inor beartu meza barrietan eginbearrekotzat egozan opari eta eskupekoak egiten? Bonbonkeririk ez dau nai bere bizitzan. Senideen batzuk asarratuko baziran be, zarata bako meza barria ospatu dau berak Tolosan bertan.

Ori bai, ikasten jarduteko griña itzalezkoa ekarren. Orduan orain baiño luzeagoak ziran eta ikasteko asti geiagoa izatearren,

eleiz-otoitzetako ordu batzuk isteko baimena eskatu dau bein. Ez dautsoe emon, eta berak laster autortuko dau bere okerra. Batez be Olivako abataren karta bat artu dauanean, egi galantak esanez; guztiz siñistuta geldituko da, otoitzari bere orduak emoteak barru-giro ohea sortzen dauala gero ikastekoak obeto eta argiago ikusi ta ulertzeko.

Irakasle

Tolosan «gizon egin» zaneko asi da bere ia bizi guztiko irakasle-lanetan. Lenengo, Tolosatik urrin barik, Cahors-en, gero Tolosan bertan, Eleiz-legeak eta giza-legeak irakasten. Zelango ospea atera eban Tolosako Eskola nausian arritzekoa da. Ez da bera frantseza, ez dau beste askok lez, Paris-en ikasi; Paris ez dau iñoiz ikusi be egin. Alan be, Paris-eraiño eldu da Azpilkuetan irakaslearen ospea, eta Paris-ko parlamentuko izateko deia etorri jakon andik irakasle ain gazteari. Ez dau kargu ori artu nai izan, beretarren artera etorteko asmotan ebillalako. Eta 1523 inguruan Naparroara dator, etorri be. Eta bidez datorrela, Orreagako abatak eskatuta, Orreagan gelditu da ango kanonigoen bizimodua egiteko. Bertan egin dau urte bete, eta kanonigo arein bizimodua eroateko profesia egin. Bertako kanonigoen jokabidea, batez be abatearena, diru-kontuan ez dau ondo ikusi, txarto eritxi deutso eta okerrak zuzentzeko arauak emon deutsez, guztien atsegingarrirako.

Abataren baimena artuta, Salamankara doa orain. An atzeritarrik irakasle nausi izateko artzeko oiturarik ez daukela-ta, laguntzailletzat artu dabe. Emoten dituen irakatsiai eder eritxita, Azpilkuetaren maisu-gela gero ta ikasle gazte beteago egiten jako. Agiriko jardunaldi batzuetan ospe andia ateraten izan dau. Bein olango jardunaldi baten Karlos V entzule izan dau eta zer da berak an azaltzen dauan gaia? «Erreiñua ez da erregearena, giza-alkartearena baiño; erregearen aginpidea berezko eskubidez giza-alkartearena da, eta ez erregearena, eta giza-alkarteak ez dau eskubiderik aginpide orren jabetza guztiz beste iñoren eskuetan izteko». Entzuleen artean bazan artega egoanik; baiña olango egunetan erakusten eban Azpilkuetak egiaren alde egiteko bil-

durbakoa zala bera. Baiña Salamankan legea lege zan, eta ez eutsoen emoten Naparroako semeari, atzerritarrari, bere neurriko irakasle-aurkirik. Arik eta bere irakasle-titulua bertan lortu arte. Urte batzuk itxaron bearko dau Azpilkuetak, 1532-ra arte. Lenengo, azterketa-modurik egin barik, batxiller izatera jasoko dabe. Azkenengo azterketa azaroaren 10 izango dau. Bere irakasle-jarduna egin ondoren, oi zan ospeaz irakasle txanoa eta ereztuna ipiñi deutsoez eta bertako irakasle-titulua emon. Guztitara, amairu-amalau bat urtez irakatsi eban bertan, 1538n Coimbrarako deia etorri jakon arte.

Izan be, Coimbrako Unibertsitatea sortu-barria dala-ta, Portugaleko Erregeak Ikastetxe andi ari izena ta omena emoteko, Martin Azpilkueta nai leuke arako. Salamankako maisuek ez deutsoe euren artetik urtetako baimenik emon gura. Len bertan artzeko muker egon ziranak, orain ez deutsoe itxi nai alde egiten. Karlos V-ren karta ta agindu bik edo iruk makurtu dautse burua; baiña epe laburreko, bi edo iru urteko baiño ez. Baiña, ez bi ez iru, amasei urte egingo ditu Portugalen.

Otoizlari eta eskuzabal

Azpilkuetak eskolan eta liburuetan erakusten eban jakituria andia zan, guztiak autortzen ebena; baiña baita be guztiak ikusten ebena zan gizon ona, abade santu eta otoitz-zalea zala, eta eskuzabala. Otoitz-zaletasuna umetatik etorkion, amaren beleu-netan ikasita. Amak irakatsi eutsan gabaz, oerakoan, loak artu arte, otoitz eta otoitz egiten jarduteko oitura. Bederatzi urte egin orduko, asi zan eleiz-gizonen eleiz-otoitzak egiten. Otoitzak zelan egin bere liburu baten irakatsiko eutsen berak abadeai. Berak irakatsien egille zan bera lenengo. Goizean goiz jagita, laurak inguruan asten zituen bere eguneroko otoitzaldi luzeak, mezearen aurretik. Eta egubartean sarri biurtuko zan otoitzera. bere irakatsietan edozein gaik emoten eutson otoitz egiteko gaia.

Otoiz-bizitza au ba ekian bere buruan ukatzeaz, txiro bizitzeaz eta eskuzabal izateaz alkartzen. Kaleko eskekoak ba ekien eskuzabalaren barri. Goizetan, etxetik eleixarako urtekeran, esa-

terako, alkarren gainka aurkitzen ziran aren atetan, eguneko eskupekoaren zain. Inoiz, bakotzak lenengo izan bearrez, lurrera bota eta azpian zapaldu be egin ei eben, eta bera, irribarretxo ezpanetan dauala, lurretik jagi eta kalean aurrera.

On egiteak, premiñakoai emoteak, bere neurri ta legeak badituela be ba ekian. Norbere etxekoetatik asita. Bere lobai ezkontzako, nai praide-mojatako bizimodua aurkitu eutsen. Bere errian eta Errroman be geixoetxeak sortu zituen. Azpilkueta-rentzat, eleizgizonari kontu zorrotza eskatuko ei jako, ia eleizari zor deutzazan irabaziak zelan eralten dituen. Onetan besteentzat zorrotza zanak zorrotz jokatzen eban bere buruagaz.

Il zanean, ez eutsoen berari esateko dirurik ez ondasunik aurkitu.

Frantzisko Xabierregaz Indiarara?

Portugalen dala, ango erregeak eskatu eta Inazio Loiola-koak emonda, Lisboatik dabil Xabier Indiarako mixiolari joateko asmotan. Xabierkoa eta Barasoingoa alkarren senide dira. Bear bada, euren bizi guztian ez dabe alkar ikusi, baiña bata bestearen ezaupide eta entzute barik ez dagoz. Martiñek Frantziskori «gure senide eta adiskide ezin miñagoa» deitzen deutso, bere liburu baten. Bere lloba kutun ori Lisboaar datorren ezkerro, bera ikusi barik zelan egon? Bien artean kartak izan dira. Martiñek Xabier ikusi ez eze, urte bat edo bian beragaz euki gura leuke; gero, biak joango leitekez eta Indian mixio-lanetan ekin. Martin ez zan bizi bere arteko iñor barik; ara eroanda eukazan beste lloba batzuk be. Eurotako biri Portugalen moja izateko dirua be emon eutsen. Pariskoa baletor, guztien artean sekulako etxe-giro beroa jarriko jaken Portugalen. Martinen amesak ames geldituko dira. Gauzak ez dira eurak gura eben lez etorri, eta ez dabe alkar ikusteko zorionik be izango osaba-llobak. Urteak geroago Martiñek ona zer eritxi euskun idatzita: «Neuk be Indian amaitu bear neban neure biziko aldia, Frantziskok bertan bera itxi ez banindu, berak Indian artu nai ta artu uste zituen nekeak artzeko zar eta indarbakoa nengoala-ta.

Alkar ikustea zerurako itxi bearko genduela idatzi eustan». Martiñen bideak irakaskintzarakoak zirala uste izan eban Xabierrek mixiolari andiak.

Eskola urteak amaitu orduan

Irakaskintza itxi eta oporturteak etorri jakozanean, bakar-etxe baten sartuta bere idaz-lanak zuzendu eta argitaratzen emon nai zituen urte bi edo iru. Olango lanetan, Salamankan etxe baten ostendurik egin eban urte bete iñora urten barik. Baiña leku gordeago baten billa, Frantziara joatea emon eutsan gogoak. Bidean doala, Naparroako mugetan, anka bat iru lau lekutan ausita, bere jaiotetxera biurtu bearko dau. Olantxe jakin zan erabilli zituen asmoen barri.

Naparroako Foru Aldundian dagoen irudia

Ez egoan gizon onentzat nai eban besteko bake-lekurik izaterik. Edonondik etorkiozan barriz, auzien bat argitu eta ebazteko eskeak. Erregearen etxetik be bai. Iñoiz, gotzaitegi bat, Portugalen nai Galizian, eskintzeko be bai. Eskintza oni ezetza emoteko, anka ausia dau atxakirik politena. Jaungoikoaren auzitegira agertzeko urrago ei egoan bera, bere ustez, olango gotzai-lanik artzeko baiño.

Erregeak Felipe II garrenak sarri joten eban Azpilkue-tagana, argi eske, naiz eleiz-gizonen arazoetan naiz politika-gaietan. Gizon jakitun eta zurtzat eta gaiñera, oso egizale eta arteztat eukan bere Doctor Navarro au. Baiña Felipe II garrenaren jokabidea sarri izango zan arakoa esaera zarrak diñoana: Erregeak nora, legeak ara. Baiña Naparroako Maisu andiaren oneritxirik ez eban izango beti berea egiteko. Ori ikusita, Felipek bere politikazko indar guztiak erabilliko zi-

tuen Azpilkueta galtzeko edo bidetik kentzeko.

Felipe II, Karrantza eta Azpilkueta

Felipe II garrenak eta Inkisiziñoiko nausiak auzi gogorra sortu eta aurrera eroan eben Naparroako seme eta Toledoko Arzobispo zanaren aurka: fedean uts egindakotzat, Luteroren jarraitzaletzat salatatu eben. Amorrutak bizi erabillan batzuk Bartolome gogor joteko. Bai eta ez, Karrantzak berak eta Felipek, biak izendatu eben Azpilkueta Karrantzaren alde egiteko. Azpilkuetak laster ikusi eban batzuen gorrotoa eta Karrantzaren errurik eza. Erromara eroan eta Erregearen azpiko auzitegietatik atera egin bear zan auzia. Orixe dala onena esan deutso Feliperi berari, Erregearen erantzuna, guztien ixillik, iñok jakin ez egian, Azpilkueta barruan sartzea izan da, izentau jakon etxetik urtetako baimen barik.

Azken baten, auzia Erromara eroatea erabagi danean, ara joango da Azpilkueta be. Baiña Españatik Erregeak eta Erregearen aldekoak ikaragarritzko gerrea egingo dabe bataren eta bestearen aurka. Ez dago Erroman Aita Santurik Bartolome Karrantzaren aurka epaia emonda mundutik joan gura ebanik. Baiña beste aldekoak gero ta tematsuago eusten eutsoen eurenari Urteak joan ziran eta iru Aita Santu (Pio V, Gregorio XIII eta Sixto V garrena) azkenez zelanbaiteko parkamena emon eutse-neko, eta Bartolome santu izenaz il zan.

Bien bitartean Pio V garrenak Sacra Penitentiaria-ko batzarkide egin dau gure Irakasle andia. Batzarkide lez iraungo dau onek urrengo Aita Santu guztien egunetan, il zan arte guztian. geixoz edo zelanbait Martin Azpilkuetan batzarretan ez zanean, bururik bako batzarra izaten ei eben beste batzar lagunak euren batzarra.

Eta Felipek Erromaraiño jo eban iñoz Azpilkuetaren argi eske, bere auzietan. Baiña bai beste batzuk be. Asarrerik andiena croan ei eban Felipek kataluñatik Erromara joan jakon batzorde bati, amarronen goraberako auzi baten, katalanen alde emon

ebala bere eritxia.

Aita Santuak 1570n Azpilkueta kardenal egiteko asmoa erabillan. Jakin ebeneko Erregearen aldetik egiñalako gerrea asi zan, izendapen ori galerazoteko. Orixe bear eben orain, euren arerioa kardenal egiñik ikusi! Aita Santu egingo ete eben bildurra be sartu jaken. Ifiondik al ebezan salakuntzak zabaltzen asi ziran Erroman España aldean zabal lendik zabal ebilzana, oraitio. Dana zan arerioentzat zillegi, Azpilkuetaren izen garbia baltzitu-teko.

Bera ez zan gelditu salakuntza onei erantzun barik. Bere izen ona zaindu bearra dauko, Azpilkuetarentzat, edozeiñek, eta elizgizonek ia geiago. Eta erantzunak Felipe II garrenari berari joan jakozan 167 eta azkenez, Alburquequeko Dukeari, Napparroan errege ordeko izan eta Milan-en gobernadore egoanari.

Beti napar eta euskaldun

Duke oni 1580 bialdu eutsan Epistola Apologetica-tik ezagutu idatzita dago. Bere aurka zabaltzen iñarduen salakuntzari erantzuteko idatzi dau: judegua ete zan Napparroako azkenengo erregeen aldekoa zala, Napparroako erreñu ori eurentzakotzat eukiteko Españako erregeak Azpilkuetaren eritxiz eskubiderik ez eukela, frantseza eta frantsezen adiskidea zala, eta abar. Olan-goak ziran salakuntzat.

Erantzunean argi ta garbi autortzen dau berak eta pozik gaiñera, bera naparra ta euskalduna dala. «Navarrus et Cantaber» diño berak. Eta argi dago zer esan gura eban; *cantaber* eta *bizcaino* euskaldun esateko erabilten eben orduko erdal-idazleak be. Azpilkueta eta Jauregizar etxeetatik sortu ei da, noren odol eta judeguen kutsadurarik bakoa, euren erregeai eta kristiñau siñismenari beti leial iraun dabenetakoa. Garbi autortzen dau eta goragarriztat dauka beretarrak Napparroa erregen alde izan eben jorkabidea; Jaungoikoaren aurrean eginda euken ziñari leial iraun eben olan. Beste batzuk euren arrazoein bategatik bestela jokatu ba eben, ez ditu berak gogor joko. Fernando erregeak be Azpil-

kuetatarren jokabidea zuzen eta goragarriztat emon ei eban.

Naparroako erreinuaren jabetza ori dala-ta berak ez dau txitik atera, baiña beretara ei dabe beste batzuk. Beretzat gauza bat da erreinu bat berea dauan erregeari kentze, eta beste bat kendutako erreinua atzera bere jaubeari biurtzea; kalte andi-
goak sortuko badira biurtzetik, ez ei dauka kentzailleak erreinua atzera biurtzerik, arriskua dagoen bitartean. Martin ori uste dau: oker andi-
goak sortuko zirala orduko erregegaiaren edo errege izan naiaren eskuetan jausiko balitz erreinua.

Felipe II garrenari dagokionez, berak borondate oneko eta sinismen garbikotzat dauko. Eta Naparroako erreinua ez eze. Toledokoa eta Gaztela guztia emoteko prest legokela, bere arimearen kaltegarri balitz ez emotea. Nor egongo da, baiña, Felipe II garrenari naiz beste erregeri erreinua biurtu ezik, bere arimea galduko dauala sinistu eragikorik? Susmo au be etorri jako Azpilkuetari gogora.

Frantzian egindako ikastaldi eta irakastaldia be garbi autor-
tzen deutso Duke jaunari. Eta pozgarri dau ango urteak eta Pa-
risko Parlamentuan sartzeko egin eskatia gogoratzea. Frantsez iz-
kuntza eta frantsezak maite ditu, kristiñauak bear dauan lez. Bera ez da inoz be lagun urkoa beste alderditarren edo beste aberri
batekoa dalata, gorroto izaten deutesenen artekoa. Orretan argi ta
garbi egiten eban berba Tolosan zanean: ez gaztelarrak, frantse-
zik ez frantsezak gaztelarrik gorroto izan bear eben, Tolosan Es-
pañarrak, euskaldunak, bretaniarrak eta beste leku askotako crri-
tarrak joaten ziran ikasten. Eta maite-lege ori irakasten eutsen
guztiai.

Nazio arteko bakezale eta bakezko politikaren zale ager-
tzen jaku or. Gerrateai eta arma-otsai eutsen bildurra erraietar
iño sartu ta eian. Gaurko bakezale kosmopolita izan nai dabən
askoren aurrelari dala esango leuke baten batek.

Maisu andia onek Erromatik zabaldu zituen argibideok go-
raberba, Felipe II garrenak eutsan ikusi eziña ez zan astu. Urrengo
urteetan be bardiñ egingo eban al eban guztia, Azpilkuetak

Kardenal urten ez egian. Ori, ifondik iñora be ez. Zer itxaron eikean berak Katalanekin eukan auzi baten katalanen alde eritxia emon ebanagandik?

Eta Azpilkuetak an daroaz, Erroman, bere biziko azkenengo urteak Aita Santuaren agindupeko lanetan, eta irabazten zituen lan-sariak eta liburuetatik ateraten zituen irabazitxoak goizetan atean aurkitzen zituen eskekoen artean eta kalean zear aurkitzen zituen txiroen artean banantzen eta geixotegiak eusteko eralten, orain laureun urte il zan arte.

Aita Santuak aginduta, illetarik ederrenak egin jakozan. Azkenengo urteetan, Napar biren illetak, Bartolome Karranzarena eta Martin Azpilkuetarena, izan ei ziran ospetsuenetakoak. Martin Azpilkueta onen izena Flos Sanctorum baten sartuta aurkitu izan andik luzaro barik.

Portugaldarren Antonio Paduakoaren eleizan emon eustoen lurra. Eta illarri batek illaren ospegarririk andienak gogoratzen ditu:

Emen datza beatua Martin Azpilkueta Naparra,
eleiz-lege eta giza-legeetan jakitun andia,
Pio V, Gregorio XIII eta Sixto V garrenak ain maite izana,
alde guztietako errientzat ain maitagarria,
gure gaxotegiaren ongillea,
bere jakituriaren agergarri
ainbat liburu argitaratua.

L. Akesolo